

LEKSIKOGRAFIYA SO‘Z HAQIDAGI FAN SIFATIDA

Axmatova Mavluda Tursunboy qizi

Andijon davlat chet tillari instituti talabasi

To‘xtasinova Dildora Adaxamjon qizi

Andijon davlat chet tillari instituti talabasi

*Ilmiy maslahatchi: **Odinaxon Ismanova***

Annotatsiya: *Ushbu maqolada leksikologiya so‘zining ma‘nosi, qo‘llanilishi, uslubiy xususiyatlari va tarjima ekvivalentlarini tizimli tarzda yoritish haqida batafsil ma‘lumot beriladi.*

Anmerkung: *Dieser Artikel bietet detaillierte Informationen über die Bedeutung, den Gebrauch, die stilistischen Merkmale und die Übersetzungsäquivalente des Wortes Lexikologie in systematischer Weise.*

Kalit so‘zlar: *ekvivalent, semantik, polisemiya, grammatik shakllanish, dialektizm, korpus.*

Schlüsselwörter: *Äquivalenz, Semantik, Polysemie, grammatische Bildung, Dialektismus, Korpus.*

Leksikografiya — tilshunoslikning amaliy va nazariy jihatlarini bilan chambarchas bog‘langan tarmog‘i bo‘lib, lug‘atlar tuzish, ularni tartibga solish, ilmiy asoslash va qo‘llash tamoyillarini o‘rganadi. Leksikografiya so‘zning ma‘nosi, shakli, qo‘llanilishi, uslubiy xususiyati va tarjima ekvivalentlarini tizimli ravishda yoritadi. Shu jihatdan u so‘z haqidagi fan sifatida leksikologiya bilan bevosita bog‘liq, lekin undan mustaqil yo‘nalish sifatida shakllangan.

1. Leksikografiyaning predmeti va vazifalari

Leksikografiyaning asosiy tadqiqot obyekti — so‘z va uning lug‘aviy tavsifi. U quyidagi masalalarni o‘rganadi:

1.1. So‘zning ma‘nosi va semantik tuzilishini tavsiflash

So‘zning asosiy va ko‘chma ma‘nolari,

Polisemiya,

Omonimiya va sinonimiya,

Ma‘no soylarining izohi,

Uslubiy rang (kitobiy, so‘zlashuv, poetik, rasmiy).

1.2. So‘zning shakli va grammatik xususiyatlarini belgilash

Talaffuz,

Urg‘u,

Grammatik shakllanish,

So‘z turkumi.

1.3. So‘zning qo‘llanish sohasi

Umumxalq tiliga xos so‘zlar,

Dialektizm va sheva birliklari,

Jargon, argo, kasb-hunar terminlari,

Tarixiy birliklar va arxaizmlar.

1.4. Lugʻat tuzish metodlari

Lugʻat kartotekasi yaratish,

Korpus asosida maʼlumot yigʻish,

Lugʻat maqolasining strukturasi,

Izoh va misollarni tanlash tamoyillari.

2. Leksikografiya va tilshunoslikning boshqa boʻlimlari

2.1. Leksikografiya – leksikologiya munosabati

Leksikologiya soʻzning nazariy jihatini oʻrgansa, leksikografiya uni amalda tavsiflaydi.

Leksikologiyada yaratilgan tushunchalar lugʻatlarni tuzishda mezon boʻladi.

2.2. Grammatikaga aloqadorligi

Lugʻatlarda soʻzlarning morfologik paradigmasi,

Soʻz yasash modellari,

Sintaktik vazifalari yoziladi.

2.3. Semasiologiya bilan bogʻliqligi

Soʻzning mazmuniy tuzilishi,

Asosiy/kengaytirilgan maʼnolar,

Semantik munosabatlar tahlili lugʻatchilikning asosiy qismidir.

3. Leksikografiyaning turlari

2.4. Nazariy leksikografiya

Lugʻat yaratish tamoyillarini, tuzilishini, metodologiyasini oʻrganadi:

Lugʻat maqolasi modeli,

Definitsiya yaratish qoidalari,

Soʻz tanlash mezonlari,

Ilmiy-terminologik standartlar.

2.5. Amaliy leksikografiya

Toʻgʻridan-toʻgʻri lugʻatlar tuzish bilan shugʻullanadi:

Izohli lugʻatlar,

Ikki tilli lugʻatlar,

Entomologik, frazeologik, sinonim, antonim, orfografik lugʻatlar.

3. Lugʻatlarning tasnifi

3.1. Maqsadiga koʻra

Normativ lugʻatlar: orfografik, orfoepik.

Ilmiy lugʻatlar: izohli, etimologik.

Oʻquv lugʻatlari: maktab, kollej, universitetlar uchun.

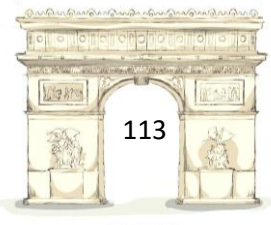
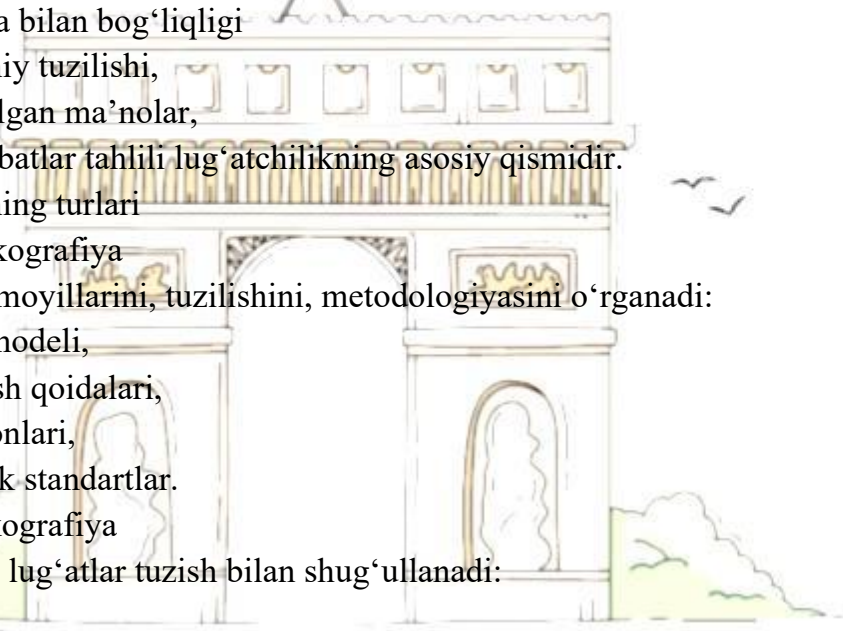
Tarjima lugʻatlari: ikki va koʻp tilli.

3.2. Tarkibiga koʻra

Umumiy leksikografiya lugʻatlari,

Terminologik lugʻatlar,

Frazeologik lugʻatlar,

Dialektal lugʻatlar.

3.3. Koʻlamiga koʻra

Kichik hajmli lugʻat (5000–20000 birlik),

Oʻrta hajmli lugʻat,

Katta akademik lugʻat (100 000+ birlik),

Elektron va korpus asosidagi lugʻatlar.

4. Leksikografiyada zamonaviy yondashuvlar

4.1. Kompyuter lingvistikasi va sunʼiy intellekt roli

Avtomatik lemmaatizatsiya,

Semantik tahlil,

Katta matn korpuslari asosida soʻzning statistik tavsifi,

AI yordamida lugʻat maqolasi generatsiyasi,

Kollokatsiyalarni aniqlash.

4.2. Elektron lugʻatlar

Multimedia qoʻllanmalar,

Audio talaffuz,

Avtomatik qidiruv,

Tezkor yangilanish imkoniyati.

4.3. Milliy korpuslar

Oʻzbek Tilining Milliy Korpusi,

Germaniya, Ingliz va Rossiya korpuslari bilan solishtirish,

Korpus asosida real qoʻllanishni tahlil qilish.

5. Leksikografik izoh (definitsiya) yaratish tamoyillari

5.1. Ilmiy aniqlik

Soʻz maʼnosi aniq, loʻnda, ortiqcha obrazlarsiz bayon qilinadi.

5.2. Uslubiy betaraflik

Lugʻat izohi emotsional boʻlmaydi, standart til qoidalariga tayanadi.

5.3. Minimal, ammo yetarli maʼlumot

Asosiy semalar,

Misollar,

Qoʻllanish sohasi.

5.4. Tizimlilik

Har bir maqola bir xil model asosida yoziladi.

6. Leksikografiyaning tarixiy rivoji (qisqacha)

6.1. Qadimgi anʼanalar

Sharq leksikografiyasi: arab, fors, uygʻur lugʻatlari (Mahmud Qoshgʻariy — “Devonu lugʻatit turk”).

Yevropa leksikografiyasi: Lotin va yunon glossariylari.

6.2. Oʻzbek leksikografiyasining taraqqiyoti

XIX asr oxirida rus sharqshunoslari tomonidan tuzilgan birinchi oʻzbekcha lugʻatlar.

XX asrda akademik izohli lugʻatlar yaratilishi.

XXI asr: korpus lugʻatlari, elektron lugʻatlar.

7. Leksikografiyaning amaliy ahamiyati

7.1. Til o‘qitishda

So‘z boyligini oshirish,
Nutq madaniyatini shakllantirish,
Tarjima kompetensiyasini rivojlantirish.

7.2. Ilmiy tadqiqotda

Tilning tarixiy va zamonaviy holatini tahlil qilish,
Yangi terminlarni standartlashtirish.

7.3. Jamiyat hayotida

Axborot texnologiyalarida,
Rasmiy hujjat yuritishda,
Ta’lim, fan, tarjima sohasida zarur vosita sifatida.

Leksikografiya — so‘zning shakli, mazmuni, qo‘llanilishi va tizimdagi o‘rnini ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan o‘rganadigan fan bo‘lib, til taraqqiyotida, ta’limda, tarjimada, sun’iy intellekt tizimlarida juda katta ahamiyatga ega. Bugungi kunda leksikografiya nafaqat lug‘at tuzish amaliyoti, balki kompyuter lingvistikasi, korpus texnologiyalari va AI bilan uyg‘unlashgan holda rivojlanmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayev, A. Umumiy tilshunoslik. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2012.
2. Hojiev, A. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2006.
3. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildlik. – Toshkent: O‘zbekiston FA Til va adabiyot instituti, 2006–2008.
4. G‘anieva, M. Leksikologiya va leksikografiya asoslari. – Toshkent: TDPU, 2020.
5. Saidahmedov, N., & Qodirova, Z. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
6. Svensén, B. A Handbook of Lexicography: The Theory and Practice of Dictionary-Making. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
7. Hartmann, R. R. K., & James, G. Dictionary of Lexicography. – London: Routledge, 1998.
8. Landau, S. Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
9. Atkins, S., & Rundell, M. The Oxford Guide to Practical Lexicography. – Oxford: Oxford University Press, 2008.
10. Bogdanov, V. Leksikografiya: nazariya va amaliyot. – Moskva: Akademiya, 2010.
11. Uzbek Language Corpus. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi. – Elektron resurs.
12. Zgusta, L. Manual of Lexicography. – The Hague: Mouton, 1971.
13. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

MODERN EDUCATIONAL SYSTEM AND INNOVATIVE TEACHING SOLUTIONS

14. Xoliyorov, A. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: Universitet, 2015.

15. Nurmonov, A. Tilshunoslik asoslari. – Toshkent: Tafakkur, 2014.

